

UOT 82

RUS MÜHACİRƏT ƏDƏBİYYATININ İKİNCİ DALĞASI: TƏŞƏKKÜLÜ VƏ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Əliş Ç.AĞAMİRZƏYEV*

Məqalədə İkinci Dünya müharibəsindən sonra yaranan ikinci dalğa rus mühacirlərinin ədəbi irsi, mühacirət ədəbiyyatının əsas xüsusiyyətləri və mövzuları araşdırılır.

XX əsr boyu rus mühacirət ədəbiyyatının inkişafı, xarakterik xüsusiyyətləri, rus mühacirət ədəbiyyatı dalğalarının ideya-siyasi istiqaməti, ədəbi mübarizə metodları haqqında müqayisəli bəhs olunur, birinci və ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatının oxşar və fərqli cəhətləri göstərilir. Rus mühacirət ədəbiyyatının ədəbi mübarizə metodları haqqında məlumat verilir, qeyd olunur ki, mübarizə üsullarından asılı olmayaraq, bütün inkişafı dövründə rus mühacirət ədəbiyyatının başlıca xüsusiyyəti rus kimliyini, milli-mənəvi, tarixi dəyərlərini daşması olmuşdur. Mühacirət ədəbiyyatı əsasən vəzifələri kimi mühacirətdə tarixi yaddaşı yaşatmaq, milli kimliyi qoruyub saxlamaqla nəsilər arasında əlaqənin qırılmamasına çalışmışlar. Mühacirət ədəbi düşüncəsində əsas məqsəd rus milli-mənəvi dəyərlərinin qorunub yaşadılması, "rus milli ideyasına" xidmət etmək olmuşdur. Sovet ideologiyasının sıxışdırdığı rus milli ideyasının qorunub yaşadılması və inkişaf etdirilməsi onların tarixi missiyası kimi özünü göstərmişdir.

Məqalədə qeyd olunur ki, həm rus ədəbiyyatşünaslığı elmində, həm də dünyada birinci və üçüncü dalğa ilə müqayisədə ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı kifayət qədər araşdırılmamışdır.

Açar sözlər: rus mühacirət ədəbiyyatı, ikinci dalğa rus mühacirət şair və yazıçılar

Giriş. XX əsr mühacirət şair və yazıçıların ideya-siyasi mübarizələrinin, onların bədii yaradıcılığının hərtərəfli öyrənilməsi müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin aktual mövzulardandır. Bu mənada dünyanın mühacirət ədəbiyyatları içərisində rus mühacirət ədəbiyyatı həm öz zənginliyi, həm də dünya ədəbiyyatına verdiyi töhfələrə görə ən böyük ədəbi irslərdən hesab olunur. Dünya ədəbiyyatşünaslığında rus mühacirət ədəbiyyatı XX əsrin mənəviyyat və mədəniyyət fenomeni kimi qiymətləndirilir.

Mövzunun Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı elmi üçün əhəmiyyəti rus mühacirət ədəbi irsinin Azərbaycanda resepsiyasının öyrənilməsi, eləcə də oxşar proseslərin Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatında tədqiqi ilə əlaqədardır.

* Bakı Dövlət Universitetinin dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru;
alish.ghamirzayev@bsu.edu.az; ORCID ID: 0000-0001-5658-9211

XX əsr rus ədəbiyyatının ayrılmaz qolu, axını olan rus mühacirət ədəbiyyatının Azərbaycanda resepsiyasının, tədqiqi və tərcüməsinin, mühacir rus və Azərbaycan ədibləri arasında əlaqələrin araşdırılması, Azərbaycan ədəbiyyatında rus mühacirət ədəbiyyatı meyilləri və interpretasiya problemlərinin öyrənilməsi Azərbaycan və Rusiya arasında mədəniyyətlərarası kommunikasiyaların özəlliklərinin dərk edilməsi və mədəniyyətlərarası diləoqun inkişaf etdirilməsi cəhətdən əhəmiyyətlidir.

Bütün keçmiş sovet xalqlarının mühacirət irsi kimi, rus mühacirlərinin ədəbiyyatı da SSRİ-nin dağılmasından sonra sistemli şəkildə araşdırılmağa, öyrənilməyə başlanmışdır. Bu istiqamətdə mühüm elmi nəticələr əldə edilmiş, samballı tədqiqat əsərləri ərsəyə gəlmiş, mühacir şair və yazıçıların əsərləri kütləvi tirajlarla nəşr olunaraq ədəbi dövriyyəyə buraxılmışdır. Lakin birinci və üçüncü dalğa ilə müqayisədə ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı az öyrənilmiş, bu ədəbi irs geniş tədqiq edilməmişdir.

Ümumiyyətlə, ikinci dalğa həm siyasi, həm tarixi, həm də ədəbi aspektdən rus mühacirətinin ən az öyrənilmiş mühacirət axınıdır. Avropada bu dalğanın öyrənilməsinə bir neçə araşdırma həsr olunmuşdur. İlk araşdırmanı Harvard Universitetinin professoru C.Fişer aparmış, tədqiqatının nəticələrini kitab şəklində çap etdirmişdir [1]. Daha sonra alman tarixçi İ.Hoffman “Vlasov ordusunun taleyi” [16], N.D.Tolstoy “Yalta qurbanları” [3], Y.Andreyeva “General Vlasov və rus azadlıq hərəkatı” [2], N.Bettel “Sonuncu sirr” [4], V.Ştrik-Ştrikfeldin “Stalinə və Hitlerə qarşı” [5] və s. tədqiqatlarda rus mühacirlərinin acı taleyindən, dünya müharibəsinin bu ziyalıların taleyinə vurduğu ağır nəticələrdən bəhs etmişlər.

Rusiyada isə ilk dəfə mövzuya L.K.Şkarenkov “Ağ mühacirətin aqoniyası” monoqrafiyasında [18] müraciət etmişdir. Sonralar D.Konstantinov və b.ının “Həqiqət axtarışında. İkinci mühacirətin yolları və taleləri” əsəri [8], “Rus azadlıq hərəkatının tarixinə dair materiallar” [11], G.Y.Tarlenin “Rusiyada mühacirət 1940-1950-ci illərdə” əsəri [15] çap olunmuş, dövrü mətbuat orqanlarında rus mühacirətinin ikinci dalğasına həsr olunmuş məqalələr, az da olsa, işıq üzünə görmüşdür.

İkinci dalğa mühacirət, həmçinin onun ədəbiyyatı bir çox hallarda “ağ mühacirət” adlandırılan birinci dalğa rus mühacirəti kimi əhəmiyyətli ola bilməmişdir. Bu da hər şeydən əvvəl, tarixi, ictimai-siyasi proseslərlə, ideologiyalar arasında gedən mübarizədən doğan şəraitlə və nəhayət, bu şəraitə uyğun olaraq mühacirlərə münasibət və onların fəaliyyət imkanları ilə bağlı idi.

Təqdim etdiyimiz məqalədə ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatına götürülən aspektlərdən nəzər salınmış, bu zəngin söz xəzinəsinin əsas xüsusiyyətləri tədqiq olunmuşdur. Bu məqsədlə ikinci dalğa rus mühacirətinin yaranması və təşkilatlanması, ideya-siyasi istiqaməti, ədəbi mübarizə metodları araşdırılmış, rus mühacir ədiblərinin əsərlərinə müraciət olunmuş, bu ədəbiyyatın əsas mövzuları təhlil edilmişdir.

İkinci dalğa rus mühacirətinin yaranması. Məlumdur ki, İkinci Dünya

müharibəsi bütün dünyada kəskin siyasi, iqtisadi, sosial problemlər yaratmaqla insanların müəyyən səbəblərdən köç etmələrinə səbəb olmuşdur. Bu yeni mühacirət dalğası keçmiş Rusiya imperiyası ərazisində yaşayan xalqlar üçün ikinci mühacirət dalğası hesab edilir. Bu axın dünya müharibəsinin acı nəticələri və müharibədən sonra dünyanın dəyişən yeni siyasi mənzərəsi ilə birbaşa bağlı idi.

İkinci Dünya müharibəsi Avropanın siyasi mənzərəsini tamamilə dəyişəndən sonra kommunizm hərəkatı Avropanın böyük bir hissəsini öz nüfuzuna daxil etdi. Dünyada ikiqütblü sistem formalaşdı, Qərbin mübarizə apardığı, kökünü kəsmək istədiyi kommunizm liberal-demokratiya ilə bərabər qlobal ideologiya qismində öz təsdiqini tapdı. SSRİ-nin nasist Almaniyasının işğalından azad etdiyi ərazilərdə Polşa, Çexoslovakiya, Macarıstan, Bolqarıstan, Almaniya Demokratik Respublikası, Rumıniya, Yuqoslaviya kimi sosialist dövlətlər yaradıldı. Bu kəmərlər, SSRİ ilə Qərb arasında kordon rolunu oynamaqla yanaşı, kommunizmin Avropaya doğru irəliləməsi üçün meydana çevrildi.

Müharibə bitəndən sonra müxtəlif səbəblərdən xaricdə yüz minlərlə sovet insanı qalmışdı. Almaniya düşərgələrində məcburi əməyə cəlb olunmuş əsirlər, Rusiyanı kommunizmdən xilas etmək ümidilə Rusiya Azadlıq Ordusunun tərkibində almanlar tərəfdən Sovet İttifaqına qarşı döyüşənlər, Baltıqyanı ölkələrdə yaşamış, bu ölkələrin sovetləşdirilməsindən sonra Avropaya sığınmış mühacirlər dünyanın yeni siyasi bölgüsündə əks tərəfdə qalmışdılar. Bu insanlar sovet hakimiyyətinin təqib və təzyiqlərindən qorxaraq hər vəchlə SSRİ-yə dönməmək üçün qaldıqları ölkələrdə sığınacaq axtarırdı, kommunist hakimiyyətinə gizləndirilirdilər. Məcburi şəkildə ölkələrinə qaytarılacaqlarından, sorğusuala çəkiləcəklərindən təşvişə düşərək mümkün qədər gizlənməyə, uzaqlara getməyə, Amerika ölkələrinə keçməyə çalışırdılar.

Rus mühacirətinin birinci dalğası ilə ikinci dalğanın xüsusiyyətləri arasında bəzi fərqləri aydın seçmək olur. Əvvəlcə onu qeyd etmək ki, birinci dalğadan fərqli olaraq, ikinci dalğa mühacirlər nə sosial, nə mədəni, nə də vahid bir ideya ətrafında birləşmişdilər. Onların əksəriyyəti Almaniyanın «DP» (*DP — displaced person*) deyilən düşərgələrini keçmiş, təkcə maddi, fiziki sıxıntılarla deyil, bir insan kimi əsas hüquqları, mənəvi sarsıntıları ilə keşməkeşli həyat yaşamış insanlar idi. Əgər birinci dalğa mühacirləri məskunlaşdıqları ölkələr məmnunluqla qəbul edərək onların fəaliyyət göstərməsinə, yaradıcılıqlarını inkişaf etdirmələrinə şərait yaradır, bolşevizmlə mübarizə məqsədilə onların SSRİ-yə qarşı mübarizəsini dəstəkləyirdilərsə, ikinci dalğa mühacirlər bu taleni yaşamamışdır. Onları bir tərəfdən sovet hakimiyyəti təqib edir, geri qaytarıb sorğusuala çəkmək üçün çalışırdısa, digər tərəfdən, sığındıqları, gizləndikləri dövlətlərin xüsusi xidmət orqanları da onlara etibar etmir, bütün fəaliyyətlərini izləyirdi. Bu mənada ikinci dalğa mühacirlərinin həyatı və fəaliyyəti kifayət qədər mürəkkəb və çətin keçmişdir. Avropada getdikcə güclənən kommunizm təsirinin bəlasından qurtarmaq üçün əksər mühacirlər Amerikaya, daha uzaq və təhlükəsiz yerlərə üz tutmağa məcbur qalırdılar.

İkinci dalğa rus mühacirətinin daha bir xüsusiyyəti, rus mühacirətinə ənə-

nəvi xas olmayan milli tərkib idi. Daha dəqiq desək, ikinci dalğa mühacirlər təkcə rus deyil, ümumiyyətlə, sovet insanları idi, onların arasında digər millətlərin nümayəndələri də kifayət qədər təmsil olunurdu. Bu mənada ikinci dalğa rus mühacirətini birinci dalğa sovet mühacirəti kimi də qəbul etmək olar. Amma istənilən halda müharibədən sonrakı dalğanın üzvləri və tanınmış ziyalıları arasında ruslar üstünlük təşkil edirdi və nisbətən rus mühacirlər təşkilatlarına bilmişdilər.

Rus mühacirət təşkilatlarının fəaliyyəti. Kifayət qədər mürəkkəb tarixi şəraitdə, məhdud imkanlarla qürbət həyatının sarsıntılarını yaşayan mühacirlər, ilk növbədə, təqib və təzyiqlərdən qurtarmaq üçün mübarizə aparırdılar. Çünki mühacirətdə olan insanların əksəriyyəti məcburən SSRİ-yə deportasiya olunurdu. Yalnız müəyyən bir qisim mühacir çox böyük əziyyətlə gizlənə bilmişdi. SSRİ-yə dönmək təhlükəsindən, sovet təqiblərindən qoruna bilənlər daha sonralar, az da olsa, birləşərək öz mərkəzlərini yaratmağa başlayırlar. Əsas mərkəzləri Almaniyanın Münhen şəhəri olur. Avropanın bir çox şəhərlərində onlarla kiçik mərkəzlərini yaratsalar da, daima bir-biri ilə rəqabət aparan, qarşılıqlı ittihamlarla çıxış edən bu mərkəzlər birlikdə hərəkət edə bilmir, nəticədə fəaliyyətləri görünmürdü.

40-cı illərin sonu – 50-ci illərin əvvəllərində rus mühacirətini birləşdirmək üçün cəhdlər edilir. Bu məqsədlə bir neçə qurultay, konfranslar keçirilsə də, bütün cəhdlər uğursuz olur. İstər müharibədən sonrakı dövrdə, istərsə də daha sonrakı illərdə ikinci dalğa rus mühacirətini birləşdirmək naminə atılan bütün addımlar heç bir nəticə vermir. SSRİ ilə, kommunizmlə mübarizə aparan ölkələr bu kiçik mühacirət təşkilatlarının birləşdirilməsi üçün bütün dəstəyi göstərsələr belə, nəticə əldə olunmur.

Məsələn, rus mühacirətinin bir qanad altında birləşdirilməsi üçün bütün səylərini əsirgəməyən Amerikanın dövlət və ictimai təşkilatları, xüsusilə də Bolşevizmdən Qurtuluş Komitəsi mühacirləri birləşdirmək cəhdlərinin nəticə verməyəcəyini qətiləşdirərək Rusiyanın milli birliyini dəstəkləmək yolundan imtina edir və milli müxtəliflikdən istifadə edərək milli separatçı təşkilatların fəaliyyətini dəstəkləmək yolunu seçir. Artıq 50-ci illərin ortalarında SSRİ-ni millətlərə parçalamaq kursu əsas hədəfə çevrilir. *“Amerika hökuməti və mühacir təşkilatlarını əlaqələndirən müəssisələr rus mühacir təşkilatlarından yalnız Rusiyanın parçalanması məsələsinə cavab verən, lazımsız müstəqillik nümayiş etdirməyənləri dəstəkləməyə və maliyyələşdirməyə başlayır”* [13]. Buna görə də, Amerikanın və əksər Qərb dövlətlərinin bu siyasəti rus mühacirlərinin aktiv siyasi fəaliyyət göstərən təşkilatlarının və siyasi xadimlərinin sayının azalmasına səbəb olur.

Rus mühacir təşkilatları arasında SSRİ tarixini və mədəniyyətini öyrənən Münhen İnstitutunun fəaliyyəti xüsusilə diqqəti cəlb edir. SSRİ-dən mühacirət etmiş elmi işçilərin və mütəxəssislərin müstəqil korporasiyası kimi 1950-ci ildə yaradılan bu institutun əsas məqsədi SSRİ-ni hərtərəfli öyrənmək və aparıcıları tədqiqatların nəticələrini Qərb ictimaiyyətinə təqdim etmək idi. Əv-

vəllər bir çox mühacirlər institutun fəaliyyətində yaxından iştirak edir, Sovet İttifaqında gedən proseslər haqqında ciddi araşdırmalar aparırdılar. Lakin maliyyə sıxıntıları, təşkilatlanmanın zəif olması sonrakı illərdə institutun fəaliyyətinə çətinliklər yaradırdı. *“İnstitutun işinin özünəməxsusluğu və mürəkkəbliyi ondan ibarət idi ki, o, mahiyyətcə bütün dünyaya səpələnmiş mühacir elmi işçiləri birləşdirməli, onların tədqiqat işlərində dəstək göstərən rəhbər mərkəz olmalı idi. O, mühacir tarixində bənzəri olmayan bu tip ilk təşkilat olmalı idi”* [9]. İkinci dalğa rus mühacirətində xüsusi yeri ilə fərqlənən institutun üzvləşdiyi maliyyə çətinlikləri, həm də yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Amerikanın SSRİ-yə qarşı siyasətində onu millətlərə parçalamaq siyasəti yürütməsi onun öz missiyasını sona qədər yerinə yetirməsinə mane oldu. Amerika təşkilatları 1954-cü ildən institutun fəaliyyətinə nəzarəti ələ keçirdi. İnstituta maliyyə dəstəyinin göstərməsi onun fəaliyyətinin güclənməsinə şərait yaratsa da, o, öz missiyasını itirdi. Əgər institut öz fəaliyyətini mühacir mütəxəssislərin elm, fikir mərkəzi kimi qururdusa, Amerika təşkilatlarının asılılığına düşəndən sonra öz müstəqilliyindən məhrum oldu və daha çox siyasi xarakter almağa başladı. 1974-cü ildə bağlanana qədər institut bu formada fəaliyyət göstərdi.

Bütün bunlara görə, birinci dalğadan fərqli olaraq, ikinci dalğa rus mühacirət axını üçün təşkilatlanma, sovet ideologiyasına qarşı mütəşəkkil mübarizə aparmaq, vahid ideya ətrafında birləşmək kimi xüsusiyyətlər xas olmamışdır. İkinci dalğanın dünyanın müxtəlif bölgələrinə səpələnmiş nümayəndələri müharibədən sonrakı ilk illərdə, ümumiyyətlə, bir-biri ilə əlaqə saxlamır, hətta bir-birini rəqib kimi görür, qarşılıqlı ittihamlarla çıxış edirdilər. Bu da hər şeydən əvvəl, onların baş verən hadisələr haqqında informasiyalarının olmaması ilə bağlı idi. Ancaq zaman keçdikcə bu ziddiyyət aradan qalxır və bütün mühacirləri qarıbçilik, vətən həsrəti kimi xüsusiyyətlər nisbətən birləşdirirdi. Bununla belə, birinci və üçüncü dalğa ilə müqayisədə ikinci dalğada bu xüsusiyyətlər belə zəif intişar edir.

Göründüyü kimi, dünyada baş verən tarixi, siyasi proseslər, SSRİ-dəki siyasi vəziyyət, dünyada gedən proseslər, xarici dövlətlərin SSRİ ilə münasibətləri, bunların nəticəsi kimi, mühacirətdə qalmağa məcbur olmuş sovet insanlarına münasibətin müxtəlif illərdə fərqli şəkildə ortaya çıxması mühacirlərin fəaliyyətinin inkişafına birbaşa təsir edir. Bütün bunlara görə, birinci və üçüncü dalğa ilə müqayisədə, ikinci dalğa rus mühacirətinin dünya elmi, ədəbiyyatı və mədəniyyətində öz töhfələri ilə zəif görünür. Müharibədən sonrakı ilk illərdə daha çox görünməməyə, sovet təqiblərindən gizlənməyə çalışan mühacirlər daha sonrakı illərdə, Soyuq müharibənin təkan götürdüyü dövrdə siyasi proseslərin qurbanına çevrilməməyə çalışırlar. Bu da öz növbəsində rus ziyalı mühacirlərinin fəaliyyətinə təsirsiz ötürür.

Birinci dalğa mühacirləri sovet siyasi reallıqlarını qəbul etməmək, inqilabaqədərki mədəniyyətə bağlılıq, didərginlik taleyi və nostalgiya hissləri birləşdirirdisə, ikinci dalğanın nümayəndələri arasında belə hisslər yox idi. 20-ci illərin mühacirlərinin, demək olar ki, hamısı inqilab və vətəndaş müharibəsinin

odundan-alovundan keçmişdilər. 40-cı illərin mühacirlərinin isə bəziləri QULAQ taleyini yaşamışdı, (B.Şiryayev, N.Narokov, S.Maksimov kimi), bəziləri isə “keçmiş”lərinə görə özlərini “günahkar” bilib, gələcək taleyi üçün təşviş keçirirdilər.

Digər bir vacib məqam, birinci dalğa mühacirət illərində yenidən qurulan bolşevik hökuməti bütün gücünü daxildə proletar hakimiyyətinin qurulmasına səfərbər etmişdi, xarici ölkələrdə məskunlaşan ziyalıların təqib olunması, onların SSRİ-yə qaytarılmasına nail olması gücündə deyildi. İkinci dalğa mühacirət dövründə isə tamamilə fərqli şərait yaranmışdı. SSRİ dünyada güclü və qalib dövlət kimi söz sahibinə çevrilir, kommunizm Avropaya doğru yayılırdı. Sovet hökuməti ölkəyə qayıtmayanları güclü təqib edir, onları SSRİ-yə qaytarmaq üçün qüvvələrini səfərbər edir, hətta xarici dövlətlərə bir çox hallarda təzyiq göstərirdi. Məhz belə bir zamanda mərkəzləşmək, təşkilatlanmaq, dövrü mətbuat orqanları təsis etmək və s. kifayət qədər çətin idi. Əgər belə təşkilatlanma baş verirdisə belə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi (Münhen İnstitutu), SSRİ-yə rəqib dövlətlərin siyasi təsir vasitəsinə çevrilməsi üçün hərəkətə keçilirdi.

Rus mühacirlərinin ədəbi irsi. Dünya tarixinə nəzər yetirsək, görürük ki, bütün müharibələr incəsənətdə, ədəbiyyatda dərin iz qoyur. Başqa sözlə, müharibələr tarix kitabları ilə yanaşı, ədəbiyyatda, incəsənətdə “yaşadılır”, təsvir olunur. Savaşların bəşəriyyətə vurduğu ziyan, insanların, millətlərin taleləri, ayrı-ayrı fərdlərin psixoloji sarsıntıları yaradıcılıq nümunələrində nəsilərə ötürülür. Bu baxımdan, İkinci Dünya müharibəsi, bəlkə də ən böyük bədii xəzinənin, zəngin incəsənət irsinin mövzusu olmuşdur. Dünya ədəbiyyatında İkinci Dünya müharibəsi böyük bir mərhələni təşkil etmiş, uzun illər Avropa və sovet ədəbiyyatında bu bəşəri faciənin, onun nəticələrinin təsviri ana xəttə çevrilmişdir.

İkinci Dünya müharibəsi eyni zamanda yeni mühacirət ədəbiyyatları, o cümlədən ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatını yaratmış, bu ədəbiyyatın da başlıca mövzusu elə həmin müharibə olmuşdur.

Almaniya, Avstriya, Yunanıstan, İtaliya DP-lərindən keçən, min bir əzab-düzən mühacirlərin, təbii ki, hamısına öz yaşantılarını, düşüncələrini ifadə etmək qismət olmamışdır. Yalnız az bir qismi, sovet təqiblərindən sovuşmağı bacarmış şair və yazıçılar öz ədəbi yaradıcılıqlarını təqdim edə bilmişdir.

Bu gün ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyəti kimi təqdim etdiyimiz şair və yazıçıların az bir hissəsi müharibəyə qədər bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, əksəriyyəti isə məhz mühacirətdə ədəbiyyata gəlmişdir. Yeni ədəbiyyata gələnlərin isə böyük əksəriyyətinin müraciət etdiyi başlıca mövzu isə məhz müharibə, onun yaşatdığı sarsıntılardır. Onlar, əsasən, Avropa və sovet ədəbiyyatında qəlibləşmiş yanaşmalardan fərqli rakursdan müharibəni qələmə almış, faciyyə, onun yaratdığı sosioloji və psixoloji problemlərə daha içdən nüfuz etmiş, öz talelərində davam edən müharibənin təsvirini vermişlər. Bu təsvirlərə nə dünya, nə rus sovet, nə də birinci dalğa rus mühacirlərin yaradıcılığında rast gəlinir. Həm öz vətəninə, həm sığındığın ölkədə təqib olunmaq, hamının şübhə ilə yanaşdığı bir mühitdə yaşamaq üçün mübarizə aparmaq, hər an agent və ya vətən xaini kimi

yaxalanmaq qorxusu ilə nəfəs almaq, bütün bunlarla bərabər, insan talelərinin, mənəvi-psixoloji sarsıntılarının bu qədər fərqli təsvirini yalnız İvan Yelaqin, Nikolay Narokov, Vladimir Yurasov, Boris Filippov, Boris Şiryayev, Leonid Rjevski, Olqa Anstey və s. kimi mühacirlərin yaradıcılığında görə bilərik.

Bu baxımdan, ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı nümayəndələrinin bədii təcrübəsi, ədəbi irsi kifayət qədər nadir ədəbiyyat hadisəsi olsa da, sovet hakimiyyəti illərində bu irs məqsədli şəkildə yetərinə öyrənilməmiş, tədqiq edilməmişdir. Yalnız SSRİ-nin dağılmasından sonra bu ədəbiyyat, onun ayrı-ayrı nümayəndələrinin yaradıcılığı araşdırmalara cəlb olunmağa başlanılmışdır. Ona görə də hələ tam öyrənilməmiş bu ədəbiyyat, onun nümayəndələri haqqında geniş oxucu kütləsi bugün də az məlumatlıdır.

Alman alimi V.Kozak ikinci dalğa rus mühacir ədiblərini belə xarakterizə edir: *“İkinci mühacirət o şəxslərə deyirlər ki, onlar İkinci Dünya müharibəsi zamanı Qərbə – əsasən Almaniyaya qaçmaq imkanından istifadə etmişdi, sonra isə, 50-ci illərin əvvəllərində əksəriyyəti ABŞ-a mühacirətə yollanmışdı. Birinci dalğadan fərqli olaraq, onlar Qərbi tanımırdılar. Baxmayaraq ki, onların çoxu sovet düşürgələrindən keçmişdilər və yalnız bir hissəsi Almaniyanın Sovet İttifaqı ilə mübarizəsini (Rusiyanın bolşevizmdən azad edilməsi ümidilə) dəstəkləyirdilər, mühacirət şəraitinin özü bu yazıçıların bugünkü Rusiyadakı taleyində əks olunur: ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatını araşdırmaq təşəbbüsləri, birinci və üçüncü dalğaya nəzərən zəifdir. Halbuki, bu dalğanın ədibləri müasir düşüncə tərzilə seçilir, rus ədəbiyyatı isə onlara nəhəng ədiblərin, o cümlədən Axmatova, Mandelştam, Qumilyov, Klyuev kimi şair və yazıçıların nəşrlərinin əldə olunmasına görə borcludur, onların kitablarının çapına isə ancaq 1985-ci ildən sonra başlandı. Nisbətən O.Anstey, İ.İlyinski, İ.Yelaqin, D.Klenovski, N.Morşen, N.Narokov, V.Sinkeviçin şeirləri tanınır”* [14]. Həqiqətən də, istər rus, istərsə də dünya ədəbiyyatşünaslıq elmində ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı olduqca zəif öyrənilmişdir. Birinci və üçüncü dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı ilə müqayisədə həm öz ölkələrində, həm də qürbətdə kölgədə qalan bu ədəbi irsin tədqiqinə bu gün də ehtiyac duyulur. Bu ədəbi irsin hərtərəfli tədqiqi həmin dövrün mürəkkəb tarixi şəraitinin dərinədən öyrənilməsi ilə yanaşı, elmi dövriyyəyə faktiki materialların gətirilməsinə də imkan yaradar.

Rus mühacirətinin ikinci dalğasının bütün bu mürəkkəb xüsusiyyətləri, heç şübhəsiz, mühacir şair və yazıçıların ədəbi yaradıcılığına da sirayət edir. Birinci dalğadan fərqli olaraq, ikinci dalğa mühacirlərin ədəbi fəaliyyəti bir çox aspektdən daha çətin görünür. Əgər birinci dalğa şair və yazıçılar yeni quruluşu qəbul etməyərək mühacirətə üz tutmuşdularsa və yaradıcılıqlarında da yeni bolşevik hakimiyyətinə qarşı mübarizə aparır və onların bu mübarizəsi məskunlaşdıqları ölkədə böyük rəğbətlə qarşılansın, onlara şöhrət gətirirdisə, əsərləri dərc etdirilir, onların mübarizə aparması üçün, müəyyən mənada, şərait yaradılırdısa və s. bütün bunları ikinci dalğanın nümayəndələri üçün demək çətinidir.

Əvvəla ona görə ki, bu mühacirlər sovet quruculuğunda iştirak etmiş sovet insanları idilər və bir çoxu sovet ideologiyasına, sovet ideyalarının aliliyinə

inanmış və ona qulluq etmiş şəxslər idi. Onlar üçün sovet ideyalarına qarşı mübarizə aparmaq hələ vaxt alacaqdı. Buna görə də məskunlaşdıqları ölkələrin SSRİ-yə münasibəti onların dünyagörüşü ilə heç də həmişə üst-üstə düşmürdü.

Yuxarıda qeyd olunan səbəblərdən, kifayət qədər ziddiyyətli və mürəkkəb tarixi-siyasi proseslər dövründə rus mühacirət ədəbiyyatının ikinci dalğası özünü daha parlaq büruzə verə bilmədi. Amma bununla belə, bütün bu ziddiyyətlərə rəğmən, rus mühacirət ədəbiyyatı tarixində ikinci dalğa yeni bir mərhələ kimi özünü göstərə bildi. İkinci dalğada İqor Çinnov, İvan Yelaqin, Olqa Anstey, Yuri İvask, Boris Narçissov, İqor Çinnov, Valentina Sinkeviç, Boris Filippov, Leonid Rjevski, Dmitri Klenovski, Boris Morşen, Nikolay Norokov, Nikolay Morşen, Boris Şiryayev və s. kimi bir çox şair və yazıçılar özlərini bədii yaradıcılığa həsr etmiş mühacirlərdir.

İkinci dalğa ədibləri ilə bağlı diqqət yetirilməli daha bir vacib məqam birinci dalğanın nümayəndələrinin onlara dəstəyi ilə bağlıdır. Artıq mühacirətdə kifayət qədər tanınmış, dünya ədəbiyyatında imzaları ilə özlərini təsdiq etmiş birinci dalğanın nümayəndələri müharibədən sonra yeni mühacir şair və yazıçıları özlərinki hesab edərək dərhal onlarla maraqlanır, hətta kömək edirlər. Mühacir həyatı yaşamış rus və fransız yazıçısı Z.A.Şaxovskaya bu barədə yazır: *“1945-ci ildə öz tərkibinə görə həddən ziyadə müxtəlif, açıq-aşkar ziyalı təbəqəsinin üstün olmadığı ikinci mühacirət meydana gəldi. Birincidən sayına görə az olsa da, amma yenə də böyük idi. Yeni və qorxunc təcrübəyə sahib olan, Avropanın da qorxu və əzablarını yaşamış Stalin dövründə böyüyən və yaşamağı bacaran insanlar burdakı mühacir səciyyəli olmaqdan çıxmış ədəbiyyatın ilk əvəzediciləri oldular. Onlar yalnız burada şahidi olduqları haqqında açıq yaza bildilər. Dildə anaxronizmlərdən əziyyət çəkmədilər. Səslərinin çatdığı həmvətənləri onları çətinlik çəkmədən son doğmaları kimi qəbul etdilər. Onların az bir hissəsi “mifik” Rusiyanı xatırlayırdı (şairlərdən onu yalnız Klenovski xatırladı). Bu 58 yazıçının adı tanışdır: Markov, Narokov, Boris Filippov, Ulyanov, Berezov, hamısını saya bilməzsən, şairlərdən: Yelaqin, Morşen, Anstey. Bu mühacirətə düşmüş bizim Pribaltikadan köhnə tanışımız, sovet təhsili və tərbiyəsi görməmiş Çinnov və İvask və ya Xarbindən qaçmış Pereleşin və Praqadan, yaxud Yuqoslaviyadan başqaları.”* [12, 58-59].

Birinci dalğanın B.Zaysev, Teffi, G.Qazdanov, G.Adamoviç, G.İvanov kimi tanınmış ədibləri ikinci dalğanın gənc nümayəndələri ilə müntəzəm maraqlanırdılar. Məsələn, G.İvanovun V.Markovla yazışmaları N.Narokovun, N.Morşenin, İ.Yelaqinin tanınmasına səbəb olmuşdu və yaxud İ.Buninlə görüşü L.Rjevskinin yaradıcılığına böyük təsir göstərmişdi. Digər bir misal, məhz birinci dalğanın tanınmış tənqidçisi R.Qul ikinci dalğanın nümayəndələri haqqında məqalələr yazmış, İ.Yelaqinin, N.Narokovun və L.Rjevskinin kitabları haqqında, S.Yurasovun hekayəsi, İ.Çinnovun şeirləri haqqında “Yeni jurnal”da məqalələr dərc etmişdir. İ.Odeyevçova N.Morşenin və B.Narçissovun yaradıcılığını dəstəkləmişdir [10]. R.Qul, G.Adamoviç, F.Stepun, İ.Odeyevçova İ.Yelaqini, N.Narokovu, S.Yurasovu, N.Morşeni dəstəkləmişdilər. L.Rjevski-

nin “İki ulduz arasında” romanı haqqında A.Stepun, İ.Bunin rəylər yazmış, əsəri yüksək qiymətləndirmişdilər. M.Koryakovun “Qəlbin azad olunması” romanına B.Zaysev ön söz yazmışdı.

Nisbətən əvvəlki mühacirlərin dəstəyini görən ikinci nəsil əsərlərini dövrü mətbuat orqanlarında nəşr etdirməyə başlayır. 1958-ci ildə isə Münhendə ikinci dalğa rus ədəbiyyatının inkişafını müəyyən edən şair və yazıçıların, demək olar ki, hamısının – İ.Yelaqin, S.Maksimov, D.Klenovski, L.Rjevski, O.İlinski, N.Narokov, B.Şiryayev, O.Anstey, B.Filippov, S.Yurasov, N.Morşen və V.Svenin əsərlərinin yer aldığı “Ədəbi mühacirət” antologiyası dərc olunur.

Ancaq yeni mühacirlərin əsərləri birinci dalğa mühacirlərlə müqayisə olunmayacaq dərəcədə az çap olunurdu. Yeni mühacirlərin arasında əsasən İqor Çinnov və İvan Yelagin əsərləri daha çox dərc edilirdi. 1945-ci ildə Fransaya gədən İ.Çinnov burada G.Adamoviç, A.Remizov, İ.Bunin və digərləri ilə yaxınlaşdıqdan sonra onun ədəbi karyerasında yüksəliş başlayır. 1950-ci ildə ilk şeirlər toplusu – “Monoloq” kitabı çap olunur. Kitab haqqında yüksək tənqidi materiallar dərc edilir. İkinci dalğanın, demək olar ki, əksər tanınmış şairləri onun şeirlərinə rəylər yazırlar.

Və yaxud G.İvanov, R.Qulun İvan Yelaqinin əsərləri haqqında yazıları onun ədəbi yaradıcılığında mühüm rol oynayır. Məhz birinci dalğa mühacirlərdən güc alan İvan Yelaqinin də şeirləri öz vətəndaşlarını məngənədə sıxan dövlət siyasətinə, proletar hakimiyyətinə yönəlmişdi. Günahsız yerə əzab-əziyyətə məruz qalan minlərlə insanın taleyi qələmə alınır. Minlərlə insanın qanı bahasına əldə olunan qələbənin xalqa heç bir xoş güzəran bəxş etmədiyinin digər mühacirlərdən daha əvvəl İ.Yelaqin dilə gətirirdi. O, “Səfillərin küləyi, dul qadınların küləyi” şeirində bunu ürək ağrısı ilə qeyd edir, Rusiyada əsən soyuq küləklərin dayanmadığını göstərirdi [6, 26]. Şairin yaradıcılığında sovet hakimiyyətinin, partiyanın ədəbiyyat və incəsənət məsələlərinə müdaxiləsi və təzyiqinə etiraz xüsusi yer tuturdu. O, felyetonlarında Stalin, Mikoyan, Xruşşov kimi partiya rəhbərlərinin sitatlarını verərək, bu fikirlər ətrafında proletar hakimiyyətinə, onun ədəbiyyata müdaxiləsinə istehza edirdi.

Qeyd edək ki, ikinci dalğanın ədəbiyyatında əsas rolu şairlər oynamışdır. Mühacir şairlərin əksəriyyəti isə yaradıcılığa siyasi şeirlərlə başlamışdır (İ.Yelagin “Amnistiya”, “Şeirlə siyasi felyetonlar. 1952-1959”, N.Morşen “Suiti”, “7 noyabr axşamı, V.Yurasovun A.Tvardovskinin “Vasili Tyorkin” poemasına variasiyası və s.). Onlar, hər şeydən əvvəl, sanki əvvəlki həyatlarından qalma mənəvi təzyiq və sıxıntılardan qurtulmağa, daha sonra isə öz ruhlarının və gerçəklərinin obyektiv və dərin fəlsəfi təsvirini verməyə məhkum idilər. Əgər Y.İvask, D.Klenovski kimi şairlər ilk əvvəllər torpaq, yurd sevgisini tərənnüm edən şeirlər yazırdılarsa, illər keçdikcə sosial mövzular, fəlsəfi fikirlər onların yaradıcılığına hakim kəsilir. Məsələn, İ.Yelagin “Oranın yollarında” (1947, 1953) toplusunda sosial-bioqrafik əsərləri toplanmışdısa, “Kainat zalında” (1982) toplusunda fəlsəfi əsərlər hakimdir. Və yaxud N.Morşenin “Suiti” kitabında (1959) sosial xarakterli şeirləri yer alırdısa, “Əks-səda və

güzgüylə” (1979) kitabında kosmoloji, “Səssiz torağay” kitabında (1996) isə lirik-fəlsəfi şeirləri toplanmışdır.

Poeziya ilə müqayisədə zəif görünsə də, ikinci dalğa rus mühacirətinin nəsrində də diqqət cəlb edən əsərlər çoxdur. Əgər birinci dalğanın nəsrində inqilabaqədərki Rusiya əsas mövzu kimi özünü göstərirdisə, ikinci dalğanın nəsrinin ana xətti müharibə ərəfəsində Rusiyada həyat, müharibə günləri və müharibədən sonrakı ilk illərin hadisələridir. Nəsr əsərlərinin əsas qəhrəmanları rus sovet ədəbiyyatından fərqli olaraq (həmin illər rus sovet ədəbiyyatının əsas qəhrəmanları sovet döyüşçüləri, arxa cəbhədə çalışanlar idi) qəhrəmanlar totalitar rejimin zülmünə boyun əyməyən ziyalılar, kolxoz təsərrüfatlarının fəaliyyətindən hiddətlənən kəndlilər, repressiyaya uğrayanlar idi. Sovet yazıçılarının qəhrəmanlıq mücəssəməsi kimi təsvir etdiklərini mühacirlər faciə olaraq təqdim edirdilər.

Mühacir yazıçıların yaradıcılığında bütün qəhrəmanlar üçün tipoloji olaraq ümumi cəhət ideoloji basqıların, qorxu və təşvişin dəf olunmasıdır. L.Rjevskinin “Bunkerdən olan qız” povestində, B.Filippovun “Kurt Perselin nəfəsli kapellasi”, “Xoşbəxtlik” hekayələri, B.Şiryayevin “Vanka qar fırtınası” povestində və s. qəhrəmanlar əvvəlcə iki qütb arasında iztirablardan, sınaqlardan keçirlər, onlar üçün sadə insanlara bədbəxtlik və səfalət, faciə və dəhşətlər gətirən faşizm ideyaları ilə Stalin totalitarizmi eynidir. İztirablardan keçərək mənəvi cəhətdən təmizlənmək mövzusu V.Yurasov, F.Panin, S.Maksimov, B.Filippovun yaradıcılığı üçün də xarakterikdir.

Sovet ittifaqına qayıtmayan mühacirlərə münasibətdə, hər kəs Vətənə dönməməyin günahını onların özlərində görürdü. Ancaq mühacirlər istər öz əsərlərində, istərsə də müxtəlif görüşlərdə sovet totalitarizminin insanları boğduğunu, mühacirətdə azadlığı dadan insanların öz vətənlərinə dönməməsinin səbəbi kimi proletar zülmünü hər vəchlə dilə gətirirdilər. Sovet zülmündən qaçmağa məcbur olduqlarını irəli sürürdülər.

Ümumiyyətlə, müharibədən sonrakı dövrün mühacir ədəbiyyatının ideoloji yükü məhdud olsa da, bəşəri, humanist dəyərlər baxımından zəngindir. Təkcə L.Rjevskinin “İki ulduz arasında” romanını və “...bizə işıq göründü” povestini buna misal göstərmək olar ki, bu epoxanın, rus xalqının həyatında mürəkkəb və faciəli mərhələ olan İkinci Dünya müharibəsinin fəsadlarını dərk edəsən. Bu əsərlərdə, həmçinin o dövrün mühacirət ədəbiyyatını səciyyələndirən estetik faktorları: süjet kolliziyaları, insan psixologiyasının ustalıqla ifadəsi, obrazlar sistemi, klassik rus ədəbiyyatı ənənələrinin yaşadılması, sovet ədəbiyyatında olduğu kimi, müharibə mövzusunun həssaslıqla təsviri və s. cəhətləri görmək olar.

Mühacirət ədəbiyyatının əsas mövzuları. Müharibədənsonrakı rus mühacirətinin yaratdığı ədəbiyyat da, birinci dalğada olduğu kimi, mövzu, janr və üslub baxımından rəngarəng və zəngin mətn külliyyatıdır. İkinci dalğa rus mühacir ədəblərinin fikir və duyğular aləmini, ictimai, fəlsəfi baxışlarını əks etdirən əsas məqamlara diqqət yetirsək, onların yaradıcılığında ən birinci mühaci-

bə, müharibədənsənə mühacirət həyatının məşəqqətlərini, sovet təqiblərindən qaçmaq cəhdlərini görə bilirik.

Müharibə mövzusu, hər şeydən əvvəl, vətənpərvərlik duyğusudur. Düşməyə qarşı mübarizə, xalqın, dövlətin müdafiəsi hər bir insanın əsas cəhətləridir. Bu mənada, müharibə rus mühacirlərinin taleyinə faciə, qəribçilik həyatı, öz ölkəsinin təqib etməsi kimi xüsusiyyətlər gətirsə də, onların yaradıcılığında müharibəyə bəşəri nifrətlə yanaşı, düşməyə nifrət, vətənin müdafiəsi, rus əsgərlərinin qəhrəmanlığı da yer alırdı.

Məlum olduğu kimi, hələ XIX əsrdə rus ədəbiyyatında müharibə mövzusunun iki ənənəsi vardır: birincisi, əsasını A.L.Bestujev-Marlinski və M.N.Zaqoskindən götürən lirik (romantik) ənənə və ikincisi, əsasını L.N.Tolstoydan götürən epik ənənə. Müharibədənsənə rus mühacir ədəbiyyatında müharibə mövzusunda epik ənənə ilə müqayisədə lirik (romantik) ənənə daha çox müşahidə edilir. İkinci dalğa rus mühacir ədəbiyyatında L.Rjevski, B.Filippov, V.Yurasov, F.Panin və s. kimi nasirlərin hekayə, povest və romanlarında epik ənənə yaşadıldıysa, İ.Çinnov, İ.Yelaqın, V.Yurasov və s. kimi şairlər daha fəal və məhsuldar olduqlarına görə, lirik ənənə daha parlaq bürüzə verir.

Qeyd etdiyimiz kimi, birinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatında müharibə mövzusu əsas mövzulardan hesab olunmur. Baxmayaraq ki, birinci dalğa məhz Birinci Dünya müharibəsindən sonra doğulmuşdu, birinci dalğa rus mühacir ədəbləri müharibə mövzusunda az müraciət etmişdir. İkinci dalğa üçün isə, müharibə əsas mövzudur. Demək olar ki, bu, ikinci dalğanın bütün nümayəndələri üçün xasdır. Məsələn, İ.Çinnovun bütün poetik yaradıcılığı, demək olar ki, müharibə mövzusunda həsr olunub.

Ancaq rus kimliyi, Rusiyanın keçmiş, gələcək taleyi mövzusu, birinci dalğa ilə müqayisədə, tamamilə epizodik xarakter daşıyır. Bunu da, hər şeydən əvvəl, qeyd olunduğu kimi, ikinci dalğa mühacirlərin sosial mənsubiyyəti ilə bağlamaq lazımdır.

Mühacir həyatı, qəribçilik taleyi isə, birinci dalğada olduğu kimi, ikinci dalğada da əsas mövzulardandır. Mühacirlərin həyatı kifayət qədər ağır idi. Xüsusilə əsir düşərgələrindən keçmiş insanlar üçün sovet ideologiyasının, daha sonra isə sovet ədəbiyyatının “əsirlər yoxdur, yalnız satqınlar var” tezi mühacirlər üçün həm də mənəvi əzab, iztirab idi.

Bugünə qədər ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatına münasibətdə ikili baxış mövcuddur, bu da bilavasitə bu ədəbiyyatın uzun illər öyrənilməsi prosesinin çətinlikləri ilə bağlıdır. Çünki Stalin rejiminin satqınlar adlandırdığı bu mühacirlərin yaradıcılığına müraciət olunmamışdır. Halbuki, mühacirlərin heç də hamısı əsir düşmüş “satqınlar” deyildi. Buna görə də, mühacirlərin qəribçilik taleyində “satqın” damğası mənəvi-psixoloji travma kimi yaşanır. Təbii ki, bu sarsıntılar, “mən satqın, xəyanətkar deyiləm” hayqırtısı əsərlərə sirayət edir, bir çox hallarda isə həm də “mən qul kimi yaşamaq istəmirəm” etirazına çevrilirdi.

Məlum olduğu kimi, Yalta konfransında üç qalib dövlətin rəhbərlərinin

konfransında ingilis və amerikan təsir zonalarında qalmış sovet vətəndaşlarının SSRİ-yə təhvil verilməsi haqqında razılıq əldə edilmişdi. Xüsusilə ingilis hakimiyyəti bununla sovet DP-sindən qurtulmaq istəyirdi. Həm SSRİ-nin, həm də amerikan və ingilis hakimiyyətinin rus mühacirlərə belə amansız münasibəti, onların məcburi reportasiyası mühacirlərə amansız günlər yaşatmışdır. V.Yurasov “Parallaks” romanında sovet əsirlərinin bu acı taleyini ustalıqla təsvir edir: *“Baraklarda insanlar qorxudan bozarmış halda gəzişirlər, gecələr sıxılırlar, venalarını kəsirlər, agentlərdən, gizli xəbərçilərdən qorxurlar, <...>, yuxuda boğulurlar. Qorxu onları boğur və onlar soyuq tər içində yuxudan dik atılırlar”* [19, 214]. Və yaxud Şiryayev “İtaliyada DP” əsərində sovet rejiminə məcburən verilməkdən yayınmaq üçün rus və belarusların bir çoxunun öz milliyyətlərini dəyişdiyini, özgə fəmilialar götürdüklerini təsvir edir [17].

İkinci dalğanın ədəbiyyatında rus keçmişi, rus kimliyi, rus həyat tərzini və mədəniyyəti mövzusu da birinci dalğanın ədəbiyyatı ilə müqayisədə geniş əks olunmuşdur. Mühacirlər nəinki rus keçmişi ilə qürrələnmiş, bir çox hallarda öz keçmişlərini gizlədir, həqiqi adları əvəzinə təxəllüslərdən, saxta pasport aldıklarına görə başqa adlardan istifadə edirdilər. Buna görə də bugün bir çox mühacir ədiblərin bəzən həqiqi kimliyini öyrənmək bəzi çətinliklər yaradır, onların təkə bioqrafiyasında deyil, avtobioqrafiyalarında da fərqlər özünü göstərir.

Yekun. Araşdırmalardan belə qənaətə gəlirik ki, ikinci dalğanın ədəbiyyatı rus mühacir ədəbi prosesinə birinci dalğanın davamı kimi daxil olmuş, məhz buna biganə qalmayan birinci dalğanın nümayəndələri onları dəstəkləmişdir. Lakin ikinci dalğanın yaratdığı 50-ci illərin ədəbi mühiti birinci dalğanın ədəbi mühitindən kəskin fərqlənirdi. İstər əsərlərin ideoloji yükü, istər Rusiyanın gələcəyi problemi, istərsə də məskunlaşdıqları ölkələrin siyasi dairələrinin və ədəbi ictimaiyyətinin onlara münasibəti birbaşa mühacir ədəbiyyatının istiqamətinə təsir edirdi. Bu təsirlər bilavasitə birinci dalğa rus mühacirət nümayəndələrinin ikinci dalğa şair və yazıçılarının fəaliyyətinə münasibətinə də təsirini göstərirdi.

İkinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatı bugün də tam, əhatəli, yetərinə tədqiq edilməmiş ədəbi irs olaraq qalır. Bunun səbəbləri təkə ideoloji xarakterli ilə deyil, həm də birinci və üçüncü dalğa ilə müqayisədə onun zəif ədəbi-bədii dəyəri, həmçinin qəbul edilməsi stereotipləri ilə bağlıdır. Bir sıra ayrı-ayrı mühacirlərin yaradıcılığı nisbətən geniş öyrənilsə də, ədəbiyyatşünaslıq elminin obyektini kimi tədqiq olunsada, bütövlükdə ikinci dalğa rus ədəbiyyatının sistemləşdirilməsinə, onun poetikasının, stillərinin, istiqamətlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuş elmi-tədqiqat işlərinə az rast gəlinir. Hətta ədəbiyyatşünaslıq dərsləklərində də ikinci dalğanın ədəbiyyatı və mədəniyyəti haqqında yalnız ümumi məlumat verilir, ona birinci və üçüncü dalğa ilə müqayisədə az yer ayrılır. Sovet ədəbiyyatşünaslıq elmində ikinci dalğa rus mühacirət ədəbiyyatının öyrənilməməsi, rus ədəbiyyatşünaslığında az öyrənilməsinin nəticəsidir ki, ikinci dalğa rus ədəbiyyatının Azərbaycanda resepsiyası məsələləri aktual olaraq qalır.

ӘДӘБИҢҢАТ

1. Fischer G. Soviet Opposition to Stalin: A Case Study in World War 2. Cambridge: 1952.
2. Catherine Andreyev. Vlasov and the Russian Liberation Movement: Soviet Reality and Emigre Theories. Cambridge University Press, 1987.
3. Nikolai Tolstoy. Victims of Yalta. London: Hodder and Stoughton, 1977.
4. Nicholas Bethell. The Last Secret. London: Stenvalley Press, 1974.
5. Wilfried Strik-Strikfeldt. Against Stalin and Hitler: Memoir of the Russian Liberation Movement, 1941-1945. London: Macmillan, 1970.
6. Иван Елагин. Ты, мое столетие!: Стихи. Мюнхен: 1948 г.
7. Ковалевский П. Е. Зарубежная Россия 1920–1970. – 1-е изд. Н.Новгород: Чёрная Сотня, 2019.
8. Константинов В. и др. В поисках истины: Пути и судьбы второй эмиграции // Сб. статей. Москва: 2003.
9. Константинов Д.В. Через туннель XX столетия // Материалы к истории русской политической эмиграции Вып. III. Москва: 1997.
10. Литература второй волны русской эмиграции. 10 Август 2013 // https://www.bfro.be/ru/literatura-vtoroj-volny-russkoj%20emigracii.html?cmp_id=86&news_id=9288. 07.12.2021
11. Материалы по истории Русского освободительного движения 1941 - 1945 гг. // Сб.ст., док., воспоминаний. Вып. 1 / Под общей ред. А.В.Окорокова. Москва: Грааль, 1997.
12. Одна или две русских литературы? / Международный симпозиум, созданный факультетом словесности Женевского университета и Швейцарской академией славистики Женева, 13-14-15 апреля 1978. Женева: Editions L'Age D'Homme, 1978.
13. Попов А. В. Фонд Н. А. Троицкого в ГА РФ. Опыт архивного обзора / Материалы к истории русской политической эмиграции. Вып. 1. Москва: ИАИ РГГУ, 1994.
14. Русская литература XX века после воссоединения: обретения и проблемы. Заочный «круглый стол» // Сайт «Литературный каталог» <http://litcatalog.al.ru/> - 07.12.2021
15. Тарле Г.Я. Российская эмиграция в 1940 - 1950-е годы // Россия и современный мир, 1999. № 3 (24). с. 108-129.
16. Хоффманн Й. История власовской армии / пер. с нем. Е. Гессен / под общ. ред. А. И. Солженицына. Paris: YMCA-PRESS, 1990.
17. Ширяев Б. Ди-Пи в Италии. Записки продавца кукол. Санкт-Петербург: Алетейя, 2007.
18. Шкаренков Л.К. Агония белой эмиграции. 3-е изд. Москва: 1987.
19. Юрасов В. Параллакс. Нью-Йорк: 1972.

ВТОРАЯ ВОЛНА РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ЗАРУБЕЖЬЯ: СТАНОВЛЕНИЕ И ГЛАВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Алиш Ч. АГАМИРЗОЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается литературное наследие русских эмигрантов второй волны, возникшее после Второй мировой войны, основные особенности и темы эмигрантской литературы.

Дано сравнительное описание развития русской литературы зарубежья на протяжении XX столетия, её характерных черт, идейно-политической направленности отдельных волн русской литературы зарубежья, раскрыто своеобразие методов литературной борьбы, а также выявлены сходства и отличия русской литературы зарубежья первой и второй волн. В научной работе также приводятся сведения о методах литературной борьбы русских литераторов-эмигрантов, отмечается, что, независимо от методов борь-

бы, главной особенностью русской литературы зарубежья на протяжении всего периода её развития было то, что она несла в себе русскую самобытность, национально-нравственные, исторические ценности. В качестве основных задач литераторы-эмигранты стремились сохранить историческую память, национальную идентичность и не допустить разрыва связей между поколениями. Главной целью в эмигрантской литературной мысли было сохранение русских национально-духовных ценностей, служение “русской национальной идее”. Их исторической миссией было сохранение и развитие русской национальной идеи, целенаправленно подавленной советской идеологией.

В статье отмечается, что в русской, да и мировой литературоведческой науке, русская литература зарубежья второй волны изучена сравнительно недостаточно, чем русская литература зарубежья первой и третьей волн.

Ключевые слова: русская литература зарубежья, русские эмигрантские поэты и писатели второй волны

SECOND WAVE OF RUSSIAN EMIGRATION LITERATURE: ORGANIZATIONAL AND PRINCIPAL CHARACTERISTICS

Alish Ch.AGAMIRZAYEV

SUMMARY

The article examines the literary heritage of the second wave of Russian emigrants, the main features and themes of emigrant literature that emerged after World War II.

Over the course of the 20th century, the development of Russian foreign literature, its features, the ideological and political orientation of the waves of Russian foreign literature, the methods of literary struggle, the similarities and differences between the first and second waves of Russian emigration are compared. emigration literature is shown. Information is provided on the methods of literary struggle of Russian emigrant writers, it is noted that, regardless of the methods of struggle, the main feature of Russian foreign literature throughout its development was the bearing of Russian self-consciousness, national-spiritual, historical values. Emigrant writers sought to preserve the historical memory in emigration, preserve their national identity and not break the link between generations as their main task. The main goal of emigre literary thought was the preservation of Russian national and moral values, serving the "Russian national idea". The preservation and development of the Russian national idea, suppressed by the Soviet ideology, proved to be their historical mission.

The article notes that the literature of the second wave of Russian emigration has not been sufficiently studied in comparison with the first and third waves both in the science of Russian literary criticism and in the world.

Keywords: russian emigration literature, second wave russian emigration poets and writers